

GRAD NA GORI U PLAMENU

(Prilog o posljednjim trenucima širokobrijeških franjevaca)

Članak je napisan oko 1950. u Madridu, a sad se prvi put objavljuje. Neke je podatke pisac naveo po čuvenju. Zato ih valja provjeriti u spisima izravnih svjedoka.

Uredništvo KZ

Izborna promidžba 1945.

Pet mjeseci nakon pada Nezavisne Države Hrvatske, a neposredno pred same izbore 1945. godine, pojavili su se mnogobrojni plakati po ulicama, trgovima, parkovima i zgradama glavnoga grada Hrvatske - Zagreba. Također i po svim ostalim provincijskim gradovima. Najupadljiviji i najbrojniji bio je plakat, koji je prikazivao skupinu franjevaca na bunkeru. Na tom plakatu osobito se isticala figura jednog franjevca koji je ležeći nišanio iz teške bunkerske strojnice, opasan brojnim strojničkim redenicima. Na dnu plakata bilo je napisano: "Udri, oče Serafine!" Bila je to aluzija na širokobriješke franjevce, koje su komunisti zapalili, strijeljali i pobili na razne načine zbog toga što su se navodno borili s oružjem u ruci protiv "Narodno-oslobodilačke vojske".

Dan prije samih izbora pojavila se na ulicama Zagreba svetogrдна povorka partizana obučениh u habit sv. Franje Asiškog. Povorka je bila do zuba naoružana puškama, strojnicama, bombama i bacačima mina. I to je, također, imalo za svrhu zorno predočiti građanstvu glavnoga grada Hrvatske, kako su se širokobriješki franjevci borili protiv "naroda" - s oružjem u ruci.

Cjelokupno komunističko novinstvo i predizborna promidžba trubila je bez prestanka protiv širokobrijeških franjevaca. I sami Tito u svojim predizbornim govorima napadao je ove časne oce franjevce, jer su "oskrvnuli i okrvavili ruke u borbi protiv naroda".

Iako sva na laži utemeljena, ta je promidžba imala poslužiti komunističkom režimu da se bar donekle opravda pred narodom poradi strašnog zločina kojeg počinise nad širokobriješkim franjevcima. Ali, ne samo tome, nego i da na taj način sije smutnju među napaćenim svijetom. Meni osobno poznato je da je čak i tadašnji zagrebački nadbiskup Stepinac ispitivao vjerodostojnost te promidžbe, te, kada je stvar točno ispitao i provjerio, nije se ustezao javno protestirati protiv počinitelja ovog zločina. Godinu kasnije na žalosnom procesu strogo je ukorio, u osobama svojih tužitelja i sudaca, same vlastodršce komunističke uprave. Tom prilikom rekao im je: "Počinili ste tešku pogrešku što ste pobili svećenike. Narod vam to nikada neće zaboraviti."

U partizanskom zarobljeništvu i u vojsci

Kad su me Englezi u svibnju 1945. godine kod Bleiburga predali partizanima, dospio sam u zatvor na Savskoj Cesti u Zagrebu. Nakon tridesetpet dana zatvora poslali su me u vojsku s drugih 50 mlađih svećenika i studenata teologije. Polovica nas je ostala u Karlovcu, a druga polovica u kojoj sam bio i ja, produžila je za Crikvenicu, gdje je tada bio glavni stan Šeste ličke proleterske divizije. Tu, u glavnom stanu, ispitivalo nas je nekoliko viših časnika. Onaj koji nas je prozivao imao je duge brkove, a bio je Srbin iz hercegovačkoga kraja i po svoj prilici sami komesar Divizije Rade Žigić. Kad je vidio da sam od Širokog Brijega, tako je bilo hotimično stavljeno uz moje ime, odmah mi je postavio pitanje: "*Reci ti nama, da li su se borili širokobriješki popovi?*" Odgovorio sam: "*Ako želite čuti pravu istinu, onda vam moram reći da se širokobriješki franjevci nisu borili protiv vas s oružjem u ruci.*" Drugi visoki časnik, koji je slušao, žestoko mi se usprotivi, rekavši: "*Kako nisu...?! Prionuli bi uz strojnice na prozorima i nije bilo toga, tko bi ih potisnuo.*" Videći da je suvišno svako dokazivanje, zašutio sam.

Za četiri mjeseca mojeg boravka u vojsci Šesta lička proleterska divizija nalazila se na području Like, razmještena po selima uzduž Velebita od Senja preko Otočca i Gospića pa sve do Srba. Bila joj je svrha kontrolirati lička sela i loviti ostatke hrvatske vojske i onemogućiti život svima koji su, pred očitom smrću, potražili sklonište u šumama Velebita. Inače, po danu su ove jedinice upotrebljavane za sječu šume u Velebitu. Suvišno je i napominjati, da je i ovdje postojao "udarnički rad", kao i "udarnici", tj. natjecanje čete s četom koja će posjeći više šume. Iako su šumski nadglednici (lugari) bili pobilježili stabla koja su za sječu, vojska se nije na to ni najmanje obazirala, nego je sjekla ono stablo koje je bilo naporuči - po redu.

Jednog dana, dok smo sjekli šumu u okolici Brušana, kojih 12 kilometara od Gospića, posjetio nas je komesar Brigade major Ljuštrina, inače sin jednog brijača iz Gospića. Upravo sam koturao niza strminu jedno otpilano deblo. Tada mi komesar Bataljuna Tomo Milić, inače nesvršeni gimnazijalac od Imotskog, koji je došao u pratnji majora Ljuštrine, dade znak da dođem k njima. To sam odmah i učinio. Nakon nekoliko pitanja s obzirom na moj život u vojsci, major Ljuštrina, jer je znao da sam iz Hercegovine, postavi mi pitanje: "*Da li su se borili širokobriješki popovi?*" Meni je u to doba život bio gorak, pun patnje i ponižavanja, te mi je bilo svejedno živjeti ili umrijeti, zato sam majoru Ljuštrini odgovorio bez ikakvog straha: "*Širokobriješki franjevci nisu se borili, jer ako ustvrdim obratno, onda bih jednostavno ustvrdio neistinu.*" Komesaru Miliću nije nimalo godio moj odgovor, te mi se zato počeo žestoko protiviti, a inače on mi je bio najveća opasnost cijelo vrijeme boravka u vojsci. Major Ljuštrina, uza sve protivljenje komesara Tome Milića, reče mi da je i on mišljenja da se nisu borili i ispričao mi je da je svojedobno učio za pravoslavnog svećenika, ali je kasnije odustao jer mu se to zvanje nije sviđjelo.

Zapovjednik partizanske Divizije, koja je 1945. godine bila na Širokom Brijegu sa zadatkom uništavanja ostataka hrvatske vojske na području Hercegovine, imao je toliko snage i odvažnosti da bar privatno izrazi svoje negodovanje zbog nedužno poubijanih franjevaca i u isto vrijeme svoje zadovoljstvo da to nisu počinile njegove jedinice.

Razlozi promidžbenih laži

Na skupni "grob" - sklonište, u kojem počivaju spaljeni širokobriješki franjevci, pobožni hercegovački puk počeo je masovno dolaziti, da bi se molio na njihovu mučeničkom grobu, ali su to komunističke vlasti ubrzo zabranile.

Iz tih nekoliko nabacanih i navedenih podataka, a sve u vezi sa širokobriješkim franjevcima, jasno proizlaze ove tri stvari:

Prvo: taj zločin, počinjen nad franjevcima, smetao je Titovu režimu i bio je razlog prigovora, ne toliko izvana, jer su ove nevine žrtve izgorjele pred oltarom Gospodinovim bez velikih protesta zapadnog civiliziranog svijeta, nego više prigovora koji su dolazili od samog naroda. Franjevci su naime, bili učitelji naroda kroz duga i teška stoljeća. Da je taj prigovor dolazio i do vrhova partije na vlasti, najbolji je dokaz to što su se Tito i njegova promidžba upravo pred same izbore nastojali braniti od tog zločina, pred narodom lažno optužujući franjevce da su se borili s oružjem u ruci protiv naroda i tako oskvrnuli svoje svećeničke ruke krvlju. U tim prigovorima treba tražiti razlog, da se je i razbojnik Tito našao primoranim da u svojim predizbornim govorima javno napadne ove nevine fratre. Tu treba tražiti razlog i svrhu predizbornim plakatima i svetogrдноj povorci uoči samih izbora, koji su kako svi znamo bili "slobodni" i završili s 99% u prilog "obljubljenog maršala". A on je dao pobiti 150 000 najboljih hrvatskih sinova koje su mu predale engleske vojničke vlasti.

Drugo: utjecaj komunističke promidžbe, iako je ona sva bila zasnovana na laži, bio je vrlo jak i postigao je svoj učinak osobito kod neupućenog svijeta izvan Hercegovine. To se najbolje vidi iz činjenice da su joj u Rimu dobrim dijelom nasjeli, kao i iz toga da je i sami nadbiskup Stepinac smatrao potrebnim stvar ispitati.

Treće: među komunistima je bilo ljudi, koji su osuđivali taj zločin. A to još ni danas nisu u stanju učiniti komunističke apostate, koji su u vrijeme umorstva širokobrijeških franjevaca bili na strani neprijatelja hrvatskog naroda i tako pridonijeli svoj obol da budu žrtvovani ti redovnici i toliki drugi nevini ljudi.

Puki je slučaj da sam ja jedini izbjegao očitoy smrti od sveukupnog broja franjevaca, koji su se nalazili na Širokom Brijegu pred njegovu zauzeće i konačni pad u komunističke ruke, i to na dan prije same katastrofe. Zato bih želio osvjetliti, bar donekle, njihove posljednje trenutke života.

Pišem o meni vrlo dragomu mjestu, s kojim me vežu brojne uspomene iz rane mladosti, i o časnim ocima i članovima mojega Reda, koji su osim toga u velikoj većini bili moji profesori i učitelji sve godine gimnazijskog naukovanja te im zato dugujem svoje najiskrenije poštovanje. Ipak mislim da u ovom slučaju mogu pisati s mnogo mira.

Časna obrana

Ne smatram niti sam ikad smatrao, da bi bilo neko zlo, bilo s kršćanskog bilo s domoljubnog stajališta, sve da su se uistinu širokobriješki franjevci borili s oružjem u ruci i tako branili svoju vjeru, svoju domovinu i svoje vlastite živote protiv nasilnika. Da potkrijepim to svoje mišljenje umjesto svega drugoga navest ću samo dva primjera iz prošlosti.

Nedavno je Franjevački red proslavio 500. godišnjicu smrti sv. Ivana Kapistrana; koji je junački pao predvođeci kršćansku vojsku protiv Turaka u borbi kod Beograda. Njegovi su smrtni ostaci bili sahranjeni u Iloku. Naš ga narod nije zaboravio, nego ga je proslavio u svojim narodnim pjesmama.

Hrvatski je narod u Požegi podigao spomenik slavnom franjevcu fra Luki Ibršimoviću, koji se je također istakao u borbi protiv Turaka.

Oba su ta franjevca aktivno sudjelovala u borbi protiv zavojevača, koji je ipak vjerovao u jednoga Boga - Alaha. Jednoga je od njih Crkva uzdigla i proglasila svecem, a za drugoga je hrvatski narod napravio spomenik u znak zahvalnosti, pa je teško shvatiti po kojem kriteriju postupaju oni ljudi koji bi htjeli osuditi širokobriješke franjevce, sve da su se - recimo - borili protiv komunista - skupa bezbožnika, ubojica svake ruke i ugnjetača hrvatskog naroda.

Ne želeći se dalje upuštati u tu stvarnu mogućnost, jer smatram dostatnim za razjašnjenje gornja dva primjera, ovdje napominjem tek to da se širokobriješki franjevci doista nisu borili s oružjem u ruci, kako ih se je nastojalo i nastoji lažno optuživati, a sve zato da bi se nekako lakše opravdao i prikrio strašni zločin nad njima.

Jesen 1944. na Širokom Brijegu

Nakon svršene teologije i položenog ispita za jurisdikciju moje su me starješine poslale na Široki Brijeg u svojstvu privremenog pomoćnog prefekta u konviktu za vanjske đake. U ranu jesen 1944. došao sam u konvikt na Širokom Brijegu gdje je bio upravitelj fra Fabijan Paponja, a njegov zamjenik fra Oton Knezović. Pa iako je započeti gimnazijski rad bio privremeno prekinut, ipak je u konviktu ostalo 50-tak đaka, većinom iz zaposjednutog područja od partizana. Osim toga u konviktu je bilo desetak časnih sestara, koje su vodile brigu za đake, i nešto kućne posluge. Kada su se partizani primakli k samom Širokom Brijegu, u konvikt je pridošlo

mnoštvo izbjeglica, većim dijelom iz susjednih kuća, koje su postale bojnim poprištem, jer su te kuće služile za zaklonište partizanima i tako bile izložene direktnoj vatri oružja koje je branilo Široki Brijeg. Gotovo cijelo vrijeme mojeg boravka na Širokom Brijegu, to su mjesto napadali partizani, čije su navale bile sad jače, sad slabije.

Obrana Širokog Brijega i Lištice

U obrani Širokog Brijega sudjelovalo je više raznih vojski: ustaške postrojbe, domobranske i njemačke jedinice. Iako su se jedinice ovih raznih vojski često mijenjale i u obrani samog mjesta znale se naći izmiješane, njihov položaj u času pada Širokog Brijega bio je sljedeći.

Prostor s južne strane, tj. ispred samostana i konvikta, pa onda od juga prema sjeveru preko kote Kitićeva Briga sve do Klanca, kuda prolazi cesta od Imotskog prema gradiću Lištici, branile su uglavnom ustaške jedinice, potpomognute tu i tamo s kojom njemačkom teškom strojnicom.

Njemačke jedinice branile su prostor ispred gimnazije i jedan dio kota s južne strane rijeke Lištice u pravcu sela Uzarića. Odayde dalje pa sve do Mostarskog Blata branile su jedinice Drugoga gorskog zdruga, čiji je glavni stan bio kod mosta u selu Knešpolju blizu ceste što vodi od Lištice prema Mostaru.

Na drugoj strani tj. od jugo-zapada prema sjeveru do mjesta zvanoga Klanac, kako sam već rekao, branile su ustaške postrojbe. A samo mjesto Klanac domobranske jedinice koje su se istakle u borbi protiv teških engleskih tenkova koji su se nastojali probiti cestom prema gradiću Lištici.

Odayde preko Purina Gaja te ispred duhanskih skladišta prema Ciganskom Brdu na sjever grada Lištice opet su branile ustaške postrojbe, kojima je zapovijedao bojnik Staniša Vasilj, nekadašnji đak širokobriješke gimnazije.

Njemačkim jedinicama, koje su uglavnom bile oko gimnazije zapovijedao je satnik Bolmann, koji je imao glavni stan u samom konviktu, udaljenu od gimnazije kojih 400 metara. Za njega sam čuo, da se je ubio pred gimnazijom, kad je vidio da je nemoguće suprostaviti se teškim engleskim tenkovima, koji su od sela Mokrog cestom i kroz šumu prodrli do pred same zidove gimnazije i franjevačkog sjemeništa i tako prouzročili konačni pad Širokog Brijega. A bojnik Vasilj je nadživio katastrofu hrvatske vojske kod Bleiburga i kasnije neko vrijeme boravio na području Dalmacije i Hercegovine. Kako se o njemu poslije ništa ne zna, najvjerojatnije je da su partizani uništili i njega i njegovu skupinu.

Jesen 1944. godine bila je vrlo kišovita i turobna. Partizani su najčešće navaljivali u noći za prvog sna, koristeći osobito tamu i kišu, a po danu bi se udaljili i povukli na svoje uobičajene položaje. Gonjeni u očitu smrt po svojim komesarima, poticani i bodreni krikom razjarenih partizanki, njihovi su napadaji

bili više nego li očajnički. Zato je i razumljivo da su njihovi gubici bili vrlo osjetljivi, a tome je dokaz to što su prisiljavali seoske djevojke da nose ranjenike preko brda Polugrine i Trtala u bolničko prihvatilište koje se nalazilo u selu Buhovu.

Kada se ima pred očima položaj Širokog Brijega, solidnost njegovih zgrada i hrabrost vojske koja ga je branila, onda se ne mora začuditi da su partizani, suludo navaljujući, bili kao kosom košeni strojničkom vatrom obrane i da su svi njihovi napadaji kroz više od tri mjeseca ostali bezuspješni. Obrambeni bunker bili su u neposrednoj blizini samih zgrada, a neki samo desetak metara udaljeni od njih. Tako npr. ustaško sklonište na cesti, što vodi prema selu Mokrom, bilo je jedva tridesetak metara daleko od moje spavaće sobe. Na njemu je uz tešku strojnicu sjedio ustaški strojničar, koji bi za vrijeme dugih jesenskih noći pjevao gangu sa svojim suborcima, a za vrijeme glavnih napadaja nemilosrdno sipao vatru po partizanima i odgovarao na povike raznih Desanki, Milena i Olgi, kojih su prodorni povici dolazili iz obližnje šume, odakle su napadali partizani. Na prozoru hodnika poviše moje spavaće sobe u konviktu stajala je teška njemačka strojnica. U vrijeme samih napadaja poručnik je, štice zidovima štale, osvjetljavao prostor ispred bunkera obrane, a kada bi prestao efekt svijetlećih raketa sav bi ovaj zračni prostor titrao od tisuće i tisuće osvijetljenih naboja. Dojam ovih strašnih ratnih prizora još mi je i danas svjež pred očima.

Bitka oko zauzeća Širokog Brijega, kako sam već spomenuo, trajala je više od tri mjeseca. No, kako su partizani prvih mjeseci vrlo oskudjevali u teškom oružju, bila je sasvim mala mogućnost da bi ga mogli osvojiti. Međutim, kako je vrijeme odmicalo, tako su se i njihove snage pojačavale novim ljudima novačenjem starijih ljudi i mladića u zaposjednutom području, a osim toga dobili su i zrakoplovnu pomoć, te su počeli napadati iz zraka same zgrade obrane i sva vozila koja bi otkrili na cestama, a isto tako i vojsku po bunkerima i drugdje. Zrakoplovi su bombardirali malim torpednim bombama, čiji je učinak bio malen, tako da bi npr. u zgradi konvikta tek probile debeli zid i napravile rupu u veličini jednog prozora. Jedna takva bomba udarila je u spavaću sobu fra Otona Knezovića, koji je par dana prije napustio Široki Brijeg, a druga je dan kasnije uništila ured upravitelja konvikta upravo dok sam od Lištice uzlazio cestom prema konviktu.

Obrambeni proboj

Učestali napadaji iz zraka doveli su u veliku nepriliku samu obranu, a osobito civilno pučanstvo koje je živjelo ili se sklonilo u zgrade konvikta i gimnazije. Da bi se izbjeglo tom neposrednom napadaju na Široki Brijeg, a isto tako i na Mostar kojemu je također s južne strane prijetila pogibelj, vrhovno je zapovjedništvo krajem siječnja 1945. godine poduzelo obrambeni proboj protiv partizanskih snaga

u pravcu Širokog Brijega - Posušja, Širokog Brijega - Ljubuškog i Mostara - Čapljine - Ljubuškog. Tom su prilikom partizanske snage bile odbijene, a Čapljina i Ljubuški oslobođeni. Nakon par dana opet se vojska povratila na stare položaje, jer se osjetilo da partizanima stiže izvanredno jaka pomoć. To je bio Osmi korpus, kojeg su saveznici u Italiji izvježbali, naoružali i prebacili na našu obalu. Taj je partizanski Korpus dijelom krenuo prema Bihaću, a dijelom od Splita prema Širokom Brijegu i Mostaru. Računa se da su u tom času partizanske snage brojile više od 50.000 ljudi, dočim je obrana jedva imala kojih 15.000 ljudi.

Cijelo vrijeme opsjedanja i obrane Širokog Brijega oci franjevci držali su se sasvim po strani i nisu se miješali ni najmanje u vojničke stvari obrane, nego su i dalje, ukoliko je to bilo moguće, vršili svoje redovničke dužnosti i pružali duhovnu pomoć onima koji bi je zatražili. Često su mnogi od tih franjevaca izložili svoj život noseći bolesničko pomazanje u obližnja sela, koja su u to vrijeme ugrožavali partizani. Pred sami Božić ispovijedili su svu vojsku katoličke vjere, a na potražnju vojske neki su franjevci služili svetu misu na taj dan na otvorenu - gdje su bile jače skupine vojske, koja radi vojničkih dužnosti nije mogla slušati sv. misu u crkvi. Kada je bio poduzet proboj protiv partizana, vojska je zatražila skupno odriješnje od grijeha. Skupno odriješnje podijelio je vojsci skupljenoj na đaćkom igralištu pred konviktom moj školski kolega **fra Žarko Leventić**, čovjek neobično jaka glasa.

Franjevačko uvjerenje i raspoloženje

U prvo vrijeme franjevci uopće nisu mislili da će Široki Brijeg pasti u partizanske ruke i nadali su se da će opet brzo obnoviti gimnazijski rad. Zato su nastojali spasiti od uništenja đaćke objekte. Upravitelj konvikta fra Fabijan Paponja imao je teških neprilika s njemačkim satnikom Bolmannom, koji je zatražio đaćke krevete da bi ih odnio na bunkere, što je nakon jednog bombardiranja i učinio. Vjerojatno su i to partizani ubrojili u grijeh franjevcima.

U vrijeme opsjedanja Širokog Brijega broj franjevaca na tom mjestu mijenjao se je, ali je uvijek tamo bilo tridesetak redovnika. Tu su živjela tri stara redovnika, tada već umirovljeni župnici, zatim gvardijan sa svoja tri pomoćnika na župi, šest klerika studenata sedmog i osmog razreda i dva brata laika, dočim su ostali franjevci pripadali profesorskom zboru širokobriješke gimnazije.

Suvišno je ovdje napominjati da su svi širokobriješki franjevci bili u svojoj duši za slobodnu i Nezavisnu Državu Hrvatsku, ali to ne znači da su se baš svi slagali sa svime što se je u ono ratno doba događalo u zemlji. Oni koji su se možda nešto istakli ustaškom ideologijom koju, mora se reći istina, nije bilo teško braniti jer je sama po sebi narodu situ srpske strahovlade, bila draga i simpatična, ti su već prije otišli sa Širokog Brijega na druge važne položaje, kao npr. izvanredno

talentirani kritičar hrvatske književnosti prof. dr. Radoslav Glavaš u Ministarstvo Prosvjete (ubijen od komunista nakon pada Nezavisne Države Hrvatske).

Kao rijetkost možemo spomenuti da je među poginulim franjevcima bio i dugogodišnji profesor, bivši provincijal dr. fra Krešimir Pandžić, koji je simpatizirao više Mačekovu politiku. On je držao izvjesnu vezu s Mačekom ljudima i kritički se odnosio prema postojećim vlastima i poretku.

Osim toga postojalo je mišljenje, pa čak i među franjevcima, da, uza sve to što se "priča" o njihovoj krvoločnosti, partizani ne ubijaju bez ikakvog reda i obzira. To mišljenje podržavala je i činjenica da je među partizanima bilo dosta istaknutih ljudi iz HSS-e. Tako, npr. znalo se da je među njima i bivši načelnik Čerinske općine Bože Barbarić. Iako nije bio njihov žestoki pristaša, ipak mu se nije ništa dogodilo. Također su tih dana hrvatske državne vlasti otkrile brojne osobe, uglavnom pristaše HSS-a (skupina Marka Sutona), koji su novčano pomagali partizane. Ovi, jednom otkriveni tragično su zaglavili. Dr. Cvitana Spuževića uspio je u pravo vrijeme spasiti dr. fra Leon Petrović. Koliko mi je poznato, dr. Spužević poručio je iz šume fra Leonu, koji je u to vrijeme bio provincijal, da se ne treba ničega bojati ni za sebe, niti za svoju braću redovnike. Koliko se je ovaj pokazao nezahvalnim ili nemoćnim, najbolje dokazuje to da su partizani odmah po zauzeću Mostara bacili u Neretvu fra Leona s još šest drugih franjevaca.

Početak veljače 1945.

Kako sam prije rekao, prvih dana veljače stanje na Širokom Brijegu bilo je izvanredno teško, bolje rečeno užasno, jer su partizanske snage bile daleko nadmoćnije, kako brojem ljudi, tako i naoružanjem. Cestom što vodi prema Lištici i Širokom Brijegu nadirali su teški engleski tenkovi i teško partizansko topništvo. Ovim je odredima zapovijedao general Petar Drapšin, španjolski gerilac. I njega su kasnije ubili zbog rivalstva visoki partizanski oficiri!? Računalo se da je broj samih tenkova iznosio 80, a isto tolikim brojem topova raspolagala je partizanska vojska koja je navaljivala. Ovo teško oružje, čemu treba dodati svu silu minobacača, pretvaralo je napadnuti prostor za par minuta u pravu pustoš i pakao, a prostor koji je napadala partizanska vojska bio je relativno malen u odnosu prema broju napadačkog oružja.

Kako se za noćnih napadaja nije moglo spavati, o. upravitelj konvikta i ja, tih zadnjih i nesnošljivih noći, izlazili bismo na glavna vrata konvikta okrenuta prema sjeveru, gdje partizansko oružje nije bilo gotovo nimalo opasno, te bismo promatrali strahovitu djelatnost tenkovskih naboja. Iz daljine od kojih pet kilometara (s Trna) tenkovi su najviše tukli zvonike i pročelje crkve, koja se je bijelila na mjeseci. Praveći jezovitu zuku po zraku, naboji bi udarili u tvrdi kamen crkve te napravivši veliku rupu u kamenu ili odcijepivši dio, odbijali bi se kojih stotinu metara prema

potoku Ugrovači. Promatrajući strahovitu razornu djelatnost partizanskoga teškog oružja, moglo se lako opaziti da partizani tuku i bombardiraju koncentriranom vatrom sad sami Široki Brijeg, zatim mali gradić Lišticu i utvrde koje su se nalazile ispred njega. Kada bi ovdje prestala paljba, onda su meta bili krajevi oko mosta u selu Knešpolju i Drugi gorski zdrug koji ga je branio.

Za ovih teških noćnih napadaja franjevci, koji su živjeli u samostanu, utekli bi u podzemno sklonište, koje je bilo u tu svrhu napravljeno, kojih 25 metara od glavnog ulaza u samostan. Po danu je to sklonište korišteno kao zaklon protiv zrakoplovnih bombi. Drugo ovakvo sklonište nalazilo se je kod same električne centrale blizu rijeke Lištice. Ovo sklonište bilo je sigurno protiv bilo kojeg neprijateljskog oružja, jer je bilo ukopano u strmini brda, obraslo gustom grabovom šumom, gdje neprijateljski topovski i tenkovski pogodak nije mogao uopće pogoditi, niti su ga najveće zrakoplovne bombe mogle uništiti. Ta dva skloništa služila su za zaklon franjevcima i ostalom civilnom pučanstvu, koje se je nalazilo u samostanu ili u blizini jednoga od dva gore navedena skloništa. Kako je zrakoplovni napadaj bio uvijek iznenada, tri stara umirovljena župnika zaklonila bi se obično u crkvu. Tamo bi se podulje zadržavali provodeći vrijeme u molitvi, jer bježati u samo sklonište za njih je bio velik problem, zbog vrlo teškog pristupa k njemu. Drugi pak, koji su bili bolesni i živčano oslabljeni, uzeli bi nešto hrane sa sobom i već ranim jutrom odlazili u sklonište kod rijeke Lištice i tamo se zadržavali onih zadnjih teških dana sve do noći. Upravitelj konvikta fra Fabijan Paponja, bolestan već otprilje od čira u želucu i živčano izmoren dugogodišnjim nastavničkim radom, ranim bi jutrom odlazio u jedan od dva gore spomenuta skloništa, a ja bih ostao za slučaj potrebe svetih sakramenata i da pazim na stvari, jer je osobito njemačka vojska imala tu manu da, nakon bombardiranja iz zraka, grabi sve čega bi se domogla.

Uoči pada

Budući da je stanje svakim časom bivalo sve to gore, a zalihe hrane primicala su se kraju, odlučio sam, u dogovoru sa starješinom, poći s grupom izbjeglica prema Mostaru. Rano ujutro 6. veljače 1945. rekao sam svetu misu i oko 7 sati zaputio se s grupom ljudi i žena prijekim putem, što vodi kroz grabovu šumu prema gradiću Lišticu. Jedva smo se udaljili kojih sto metara, a već je otpočeo glavni napadaj na Široki Brijeg, premda u tom času nismo znali da se tu radi uistinu o glavnom i posljednjem napadaju. Teškom mukom probili smo se kroz kišu granata, koje su oko nas padale. One su se odbijale od crkve i samostana te dopirale do nas. Ista nas je muka zadesila, dok smo prolazili kroz gradić Lišticu, samo što je panorama izgledala još crnja a zrak nesnosniji i zagušljiviji. Od Lištice smo pošli jedan dio puta cestom što vodi prema Mostaru, a zatim skrenuli na

sjever prema seocu Lise. Ispod ceste je stajalo teško topništvo obrane, u svemu desetak topova, koje su partizani, čini se, bili otkrili, jer je ovdje partizansko teško oružje napravilo pravu pravcatu pustoš. U jednoj seoskoj kući proveli smo cijeli dan, većinom u šutnji i molitvi. Sa mnom naizmjenice molila je dobra majka obitelji, koja me je zadivila svojim načinom molitve i svojom dubokom vjerom u Boga. Ispred kuće nalazila se jedna vojnička jedinica, koja je, skrivena iza zidova i kamenja, čitavi dan tako izdržavala, a imala je zadatak da suzbije partizane, ukoliko bi došlo do napuštanja Širokog Brijega i povlačenja prema Mostaru.

U sumrak te večeri napustili smo to "sklonište", koje je tenkovski pogodak probio s jedne na drugu stranu. Putem smo opet bili napadnuti strojničkom paljbom. Ona je, na naše veliko iznenađenje, dolazila sa sjevera iza samih ustaških utvrda, koje su se nalazile na Ciganskom Brdu. Odmah mi je sinulo u pamet da to moraju biti partizanski diverzanti, koje smo vidjeli kako se preko Gornjeg Crnča spuštaju prema Mostarskom Gracu, a bila im je svrha da dođu nad selo Knešpolje i tako gotovo opkole posadu na Širokom Brijegu. Noć koja je pridolazila pomogla nas je da smo se lakše probijali prema selu Knešpolju. Upravo, dok smo prevaljivali taj dio puta, opazio sam, kako se s vrha širokobriješke gimnazije uzdiže gusti oblak crnog dima, što ga je lizao veliki crveni plamen, koji je svakim časom bivao sve to veći i svjetliji. Obasjavao je čitavu okolicu. Strava te jezovite ratne noći zbog toga je još više zavladała cijelom širokobriješkom kotlinom. Ne mogu a da ne spomenem da su mi u tom času bile oči pune suza, a srce mi se kidalo od duboke boli i tuge. Moje misli letjele su u tom času k onom crvenom plamenu na gori, koji se je dizao upravo iz same gimnazijske biblioteke, jedinoga lako zapaljivog mjesta u cijeloj zgradi. Ali još više moje misli i osjećaji letjeli su u ovom strašnom času noći k mojoj dragoj braći franjevcima, za koje sam znao da su se sklonili i utonuli u crni prostor zemlje pred vatrom poludivljeg napadača koji iako sasvim blizu nisu u ovom trenutku znali da crveni plamen ognja gorućega liže krov i zidove velebnih zgrada i tako ništi i u prah pretvara stoljetni rad hercegovačkih franjevaca i njihovog siromašnog puka.

Knešpolje

U Knešpolju smo prenoćili u jednoj seoskoj, topom narušenoj, kući. Neprijatelj je ovdje grčevito napadao s namjerom da opkoli čitavu posadu na Širokom Brijegu. Zato je već nekoliko dana prije poslao jake čete preko Crnča i Mostarskoga Graca, koje su se doista bile probile do nad samo ovo mjesto, ali je ipak jedinicama Gorskog zdruha uspjelo osujetiti namjeru partizana i izdržati uz nadljudske napore na tom vrlo teškom položaju. U noći sam ispovjedio veliki broj osoba, a u zoru 7. veljače 1945. krenuo sa svojom skupinom prema Mostaru. Široki Brijeg već je bio u partizanskim rukama, a vojska obrane polagano se je povlačila prema Mostaru,

braneći grčevito svaki pedalj zemlje i zadajući velike gubitke partizanima, koji su nastojali, ne žaleći ljudstva, da što prije napadnu Mostar.

Mostar

U Mostaru sam ostao otprilike jedan tjedan dana. Kad sam vidio da će neminovno pasti u partizanske ruke i Mostar, izložio sam svoje stanje mnogopoštovanom provincijalu fra Leonu Petroviću i rekao mu, da ja ne smijem sačekati partizane, jer sam, iako slučajno, ipak napustio svoj položaj, a zna se da takve partizani običavaju kazniti smrtnom kaznom. Mnogopoštovani nije ništa sigurna i pozitivna znao o sudbini širokobrijeških franjevaca, jer su partizani već tada prakticirali toliko kasnije razvikani "željezni zastor", a on u svojoj dobroti nije mogao ni pojmiti da bi partizani bili toliko okrutni da poubijaju nevine ljude. Provincijal mi odgovori: "Sinko, mislim da ti se neće ništa dogoditi, ali, kako se radi o tvom životu, dajem ti potpunu slobodu da sam odlučiš, kako budeš vidio da je bolje. Ukoliko se odlučiš na put, uzmi novac od fra Ilije, pa neka te dragi Bog prati!" - Zatim sam otišao do fra Ilije Rozića, koji mi je dao novac i oprostio se od mene s očima punim suza, jer je predosjećao svu težinu budućih dana i događaja. Oko jedanaest sati u noći 13. veljače 1945. sjeo sam u posljednji vlak koji je išao u Sarajevo. Vlak je prije prve stanice iskočio iz tračnica, koje su razmakli partizanski izviđači. Oni su nas i u isto vrijeme napali. Tračnicama pruge vratio sam se u Mostar, prešao preko mosta na drugu stranu Neretve i zaputio se prema Sarajevu cestom. Mostar je te noći bio sav u zagušljivu dimu zbog partizanske navale. U podsvijesti imam, da je u ovom vlaku putovao i vojni dušobrižnik vlč. Lovro Konjevod, koji se je po svoj prilici utopio pri pokušaju da prepliva Neretvu, jer se o njemu dugo ništa nije čulo, nego jedino to da je poginuo na putu prema Sarajevu.

Fratarska kôb

Što se dakle, dogodilo širokobriješkim franjevcima? Kad su komunisti konačno osvojili Široki Brijeg, nisu ni u samostanu a niti u skloništu pred samostanom našli sve franjevce, jer su se oni u tom trenutku nalazili u tri veće skupine. Prvu skupinu sačinjavali su franjevci koji su bili uhićeni u samostanu i u skloništu pred samostanom. Druga je zatečena u skloništu kod rječice Lištice. U trećoj i najmanjoj po broju bili su oni koji su uhvaćeni na bijegu prema Mostarskom Gracu.

Kad su partizani upali na Široki Brijeg, zatekli su u samostanu 12 franjevaca. Sve redovnike, pridruživši im nekoliko časnih sestara, partizani su zatvorili u samostanskoj zbornici. Tu su ti franjevci 6./7. veljače proveli sve do noći ispovijedajući se jedan drugom i u molitvi. Predmolio je moj školski kolega fra

Žarko Leventić, koga Bog u milosti svojoj bijaše obdario jakim i vrlo zvonkim glasom, iako mi je poznato da je par dana prije tog bio bolestan od gripe. U predvečer pozivali su sve te franjevce, jednog po jednog u kratkim razmacima. Najprije su ih strpali u sklonište te ih pobili, zatim su ih polili benzinom i zapalili. U ovoj su skupini izgorjeli ovi redovnici:

1. o. fra Marko Barbarić, osamdesetgodišnji starac sveta života;
2. o. fra Stanko Kraljević, župnik u miru;
3. o. fra Ivo Slišković, župnik u miru;
4. o. fra Krsto Kraljević, već odavno narušenih živaca;
5. dr. o. fra Arhandeo Nuić, dugogodišnji profesor;
6. dr. o. fra Dobroslav Šimović, tek završio studije;
7. prof. o. fra Tadija Kožul, tek završio studije;
8. prof. o. fra Borislav Pandžić, tek završio studije;
9. o. fra Žarko Leventić, tek završio teologiju, a u ovo vrijeme kapelan na župi;
10. fra Viktor Kosir, klerik-đak;
11. fra Ljudevit Radoš, klerik-đak;
12. fra Stjepan Majić, klerik-đak.

Dostatan je tek letimičan pogled, da se uvjerimo kako se tu radi o potpuno nevinim redovnicima, jer su to ili vrlo stari redovnici ili pak mladići tek izašli iz novicijata, dočim neki drugi tek su bili stigli na Široki Brijeg, kao što je to bio slučaj fra Dobroslava Šimovića, koji je jedva kojih petnaest dana prije pada Širokog Brijega stigao na njeg.

Sudbina druge skupine, koja je zatočena u skloništu kod rijeke Lištice, bila je ova: njih su sve natrpali na kamion i postrijeljali na groblju kod Splita, po svojoj prilici u istoj noći, kad i prvu skupinu na Širokom Brijegu. U toj skupini strijeljani su ovi:

1. o. fra Andrija Jelčić, gvardijan i nadžupnik na Širokom Brijegu;
2. dr. o. fra Rade Vukšić, dugogodišnji nastavnik i tada direktor gimnazije;
3. prof. o. fra Bonifacije Majić, dugogodišnji nastavnik i bivši direktor konvikta, tada u miru;
4. dr. o. fra Fabijan Paponja, dugogodišnji profesor i tada direktor konvikta;
5. prof. o. fra Leonardo Rupčić, tek završio studije;
6. fra Miljenko Ivanković, klerik-đak;
7. fra Melkior Prlić, brat laik, po zanimanju stolar.

Kako vidimo, u toj su skupini ubijena četiri gimnazijska profesora, među kojima i neusporedivi pedagog i sjajni profesor fra Rade Vukšić.

Treća pak skupina franjevacu pala je u ruke mučitelja u Mostarskom Gracu, kamo su se povukli da budu mirniji. Njih su partizani postrijeljali, po svojoj prilici 8. veljače, također bez ikakvog sudskog procesa. U toj su skupini ubijeni sljedeći franjevci:

1. dr. o. fra Krešimir Pandžić, bivši provincijal i dugogodišnji nastavnik;
2. prof. o. fra Augustin Zubac, dugogodišnji nastavnik;
3. prof. o. fra Roland Zlopaša, tek završio studije;
4. o. fra Zvonko Grubišić;
5. fra Kornelije Sušac, klerik-đak;
6. fra Rudo Jurić, klerik-đak.

Svi spomenuti franjevci pripadali su širokobriježskom samostanu u času njegova pada u partizanske ruke.

K njima treba dodati fra Marka Dragičevića, koji je prije par dana otišao u obližnju župu Izbično, gdje je fra Nevinko Mandić zamjenjivao odsutnog župnika. Na 11. veljače 1945. držao je pučku misu. U to vrijeme naišao je kraj crkve odred partizana 19. divizije Osmoga dalmatinskoga korpusa. Ušao je u crkvu i naredio da se misa prekine, a narod razide. Trojici fratarara koje su tada našli u župnom stanu, naredili su da ih slijede. Otišli su u Crne lokve, a sutradan pošli prema Mostaru. Uvečer, toga dana, ubijeni su i bačeni u neku jamu.

O s v r t

Kad pogledamo datume smrti ostalih brojnih franjevaca, lako se vidi da su partizani tek sa zauzećem Širokog Brijega počeli ubijati sve svećenike odreda, koji bi im došli pod ruku. To su prije činili u manjoj mjeri, a sve iz taktičkih razloga. No kad su jednom osvojili Široki Brijeg, oni su se razotkrili u svoj svojoj zloći i duhovnoj bijedi i golotinji. Zato su bez ikakvog obzira i suda ubijali nevine franjevce tako da su samo u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji ubili 66 redovnika. Veliku većinu u to vrijeme, a ostale u Povorci smrti te iste godine.

Ovo bi bio, dakle, sumarni pregled događaja, koji su se zbivali za vrijeme opsjedanja Širokog Brijega i njegovog pada u partizanske ruke a sve u svezi s franjevcima tamošnjeg smostana, koje je na zvjerski način poubijala Titova tzv. "Oslobodilačka vojska". Kako se je iz naprijed rečenog moglo vidjeti, Tito i njegova uprava nastojali su se obraniti pred narodom od tog nečuvenog zločina, optužujući lažno te redovnike da su pružili oružani otpor partizanima. A stvarni razlozi, koji su natjerali Titovu vojsku da na tako neljudski način poubija učene franjevce u prvom su redu što su širokobriješki franjevci bili hrvatski katolički redovnici i nositelji kulture među siromašnim hercegovačkim pukom; zatim, jer su njihovi đaci bili u velikoj većini rodoljubi, tj. za slobodnu i Nezavisnu Državu Hrvatsku; i napokon, jer su komunisti pred Širokim Brijegom pretrpjeli strašne gubitke. To su dakle pravi razlozi: vjera, hrvatstvo i sloboda, a sve je drugo komunističko zavodjenje i izvrtnje istine.

Dr. Bruno Raspudić (Lipno, 1917.)

ZBORNİK
KRŠNI ZAVIČAJ

broj 31

DR. FRA JOŽI VASIČIČ DARUJE

UREDNIŠTVO
KRŠNOG ZAVIČAJA
Humac, Trg sv. Ante 1
88320 LJUBUŠKI
Bosna i Hercegovina

Humac, 1998.